

Researcher: Social Science Studies

(2018) Cilt 6, Sayı 1, s. 197-209

RSSS

ISSN:2148-2691

Toplumsal Belleğe Felsefi ve Edebi Yaklaşımlar: Nikos Kazancakis Örneği

Feyza Şule GÜNGÖR¹

Özet

Toplumsal bellek, toplumun geçmişinin yansıdığı tarihten diline, dinine, müziklerine, yeme içme alışkanlıklarına, gündelik yaşayışlarına, edebiyatına kadar maddi ve manevi öğeleri kapsayan çok unsurlu bir bileşkeyi ifade eden bir terimdir. Durkheim'ın felsefe ve sosyoloji arasında gördüğü öznellik ve toplumsallık gerilimiyle tematikleşen bu kavram, son on yılda psikoloji, tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe alanlarının önemli gündemlerinden biri haline gelmiştir. "Toplum olarak neyi, nasıl ve neden hatırlıyoruz?" sorularını her bir alan kendi amaç ve sistematığına göre analiz etmiştir. Bu çalışmanın amacı da toplumsal belleğin conatus kavramı (varlıkta sebat) açısından felsefi bir analizini yapmak ve edebiyatın toplumsal belleğe etkilerini eserlerinin ana unsuru bellek olan Nikos Kazancakis bağlamında değerlendirmektir. Felsefe, edebiyat ve toplumsal bellek etkileşimlerinin Kazancakis üzerinden analiz edilmesindeki amaç, yerelliğini yadsımadan kendi medeniyetine içsel bir sorumluluk hisseden ama Öteki'ni de düşmanlaştırmayan bir belleğin etik ve estetik yönlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Toplumsal Bellek
Edebiyat
Felsefe
Conatus
Kazancakis

Philosophical and Literary Approaches to Collective Memory: Example of Nikos Kazantzakis

Abstract

Collective memory is an umbrella term referring to the multi-component resultant encompassing material and nonmaterial elements such as history, language, religion, music, eating and drinking habits, daily lives, and literature, on which the history of a society is reflected. This concept, which is thematized by Durkheim's observation of subjectivity-collectivism tension between philosophy and sociology, has become one of the most important agendas of psychology, political sciences, sociology, and philosophy fields in the last decade. "What, how, and why do we remember as a society?" Every field analysed these questions in compliance with their own objectives and systematics. This study's purpose is to analyse collective memory philosophically in terms of conatus, and to evaluate literature's effects on collective memory within the context of Nikos Kazantzakis whose works adopt memory as the main material. The aim of analyzing the interactions of

Keywords

Collective Memory
Literature
Philosophy
Conatus
Kazantzakis

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Felsefe Bölümü, feyza_sule@hotmail.com

philosophy, literature and collective memory through Kazantzakis is to reveal the ethical and aesthetic aspects of a memory that does not deny its locality and its feeling of inner responsibility towards its own civilization without hosting the Other as its enemy.

GİRİŞ

Bellek görülen, duyulan, düşünülen, hissedilen her türlü duyumu kodlama, düzenleme ve saklama işlevi gören bir yapıdır. Belleğe istemli veya istemsiz olarak kaydedilen her türlü girdinin insanın şimdiki bilinç durumuna getirilmesi ise hatırlamadır (Budak, 2003, 121). Belleğin zamanla asli bir ilişkisi vardır; geçmiş bir zaman dilimindeki bir olayın şimdiye getirilmesi bilinçte yinelenme halidir. Geçmiş zamanın şimdi'sine ait bir kişi, durum, olay bugünün şimdi'sine sızmakta ve aradaki zamanın neden olduğu eksiklikler veya fazlalıklar ile şimdi'de varılmaktadır. Geçmiş ve şimdi arasındaki bu kopmaz bağ nedeniyle hatırlama ve dolayısıyla bellek, benliğin ve kimliğin çimentosudur.

Bellek oluşumu, kompleks bir özellik arz eder; insan belli bir ilişkiler ağı içerisinde hatırlar veya unuttur. Dünyayı ve ondaki kendi varlığını anlamlandırmaya çalışırken, yalnızca kendi öznel perspektifiyle değil, içinde bulunduğu kültür coğrafyasında içselleştirilen din, dil, anlam, inanç, felsefe, kültür ve benzeri birikimlerin oluşturduğu bir perspektifle hareket eder. İnsanın kişisel anlatısı olan belleği oluşturan kişisel ve toplumsal binlerce öge söz konusudur. Belleğin toplumsal yönü, kişinin kullandığının farkına bile varmadığı kültürel kalıpları kullanması, kurallar, jest ve mimikler, yeme-içme gibi yaşayış ve davranış tarzlarını içselleştirmesi ve insanın öznelliklerini oluşturmasını mümkün kılan bir zemin olması nedeniyle bireysel yönünden ayrılamaz. Schudson bunun insanın hayatını kolaylaştırıcı etkisini vurgulamak için "kültürel ambar" tabirini kullanır; insan toplumsal kurumlar ve kültürel araçlar vasıtasıyla kendini kullanıma açan kültürel ambardan faydalanarak hayatını kolaylaştırır (Schudson, 2007, 181).

Bu çalışmada toplumların varlıklarını sürdürmek ve güçlendirmek için bir destek olan toplumsal bellek analizi için Nikos Kazancakis'in tercih edilmesinin özel bir nedeni bulunmaktadır. Bireysel ya da toplumsal bellek, bir edebiyatçının satır aralarında daima varlığını hissettirir; ancak bellek Kazancakis'te ana malzemedir. Kazancakis'in Giritli bir belleği vardır; kendi anlatısını yaratırken hem bu medeniyetten etkilenmiş hem de edebiyat vasıtasıyla toplumsal belleğin oluşması ve güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. "Hatırlamak için belleğime başvuruyorum; havayı, hayatımı toparlıyor, generalin karşısındaki asker gibi dimdik duruyor ve el-Greco'ya mektuplar yazıyorum; çünkü aynı Girit toprağından yoğrulduk..." (Kazancakis, 2009, 8) diyerek tüm düşünsel ve yazın hayatını yönlendiren Girit anılarını pergelin sabit ucu gibi çalışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Kazancakis estetik bir üslubu olmasına karşın hiçbir zaman güzellik için yazmadığını, "ata topraklarına borcunu ödemek, onlardan devraldığı mirası korumak ve böylece kurtuluşa ermek için" yazdığını belirtir. Eserleri,* belleğin de bir memleketi, medeniyeti ve coğrafyası olduğunu ve bunun bir edebiyatçının evrenselliği önünde bir engel teşkil etmediğinin örneğidir. Kazancakis'in belleğine konuk olmanın önemi hem kendini ruh ve beden gibi ayrılmaz hissettiği medeniyetten beslenmesine, hem de bu medeniyete karşı içsel bir sorumluluk hissetmesi ve yazarak onu ölümsüzleştirmeye çalışmasına tanıklık etmektir. Tanıklığın

* Kazancakis'in Türkçeye çevrilen bazı eserleri: El Greco'ya Mektuplar, Zorba, Yeniden Çarınha Gerilen İsa, Günaha Son Çağrı, Allah'ın Fukarası, Kaptan Mihalis, Kardeş Kavgası.

amacı yerelliğini reddetmeden, kendinin olana içsel bir sorumluluk hissedene ama Öteki'ni de düşmanlaştırmayan bir belleğin estetik ve etik yönlerini öne çıkarmaktır.

Toplumsal bellek konusu son on yılda oldukça popüler olmaya başlamış ve psikologlar, tarihçiler, siyaset bilimcileri, sosyologlar kavramı kendi amaç ve sistematiklerine göre analiz etmişlerdir. Bu çalışmayla bizim de birbiriyle bağlantılı iki amacımız bulunmaktadır: Birincisi toplumsal belleği felsefi bağlamda analiz etmeye çalışmaktır; bu analizde hatırlama ihtiyacının ve dolayısıyla belleğin toplumların varlıklarını sürdürme arzusu (conatus) açısından önemi sorgulanacaktır. İkinci amacımız ise edebiyatın toplumsal belleğe etkilerini tartışmak ve ait olduğu toplumun belleğinin edebiyatçı için anlamını Kazancakis bağlamında değerlendirmektir.

Felsefe ve Sosyolojinin Sınırlarında Toplumsal Belleğin Doğası

Bireysel hatırlama ve unutmaya deneyimlerine dair tartışmaların merkezi olan bellek, toplumsal hatırlama süreçlerinin de anahtar unsurudur. Belleğin ihtiyaç duyulduğunda başvurulmak üzere geçmişini saklayan bir depo mu yoksa bir süreç mi olduğu, içeriğinin öznel mi yoksa kolektif mi olduğu gibi sorular, hatırlama ve unutmaya anlama ve açıklama çabalarının yansımalarıdır (Halbwachs, 2007, 75).

Toplumsal bellek insan davranışlarını yönlendiren tüm bilgi ve deneyimlerin, sosyal davranış ve tutumların interaktif toplumsal ilişkilerle nesilden nesile aktarılması temeline dayanmaktadır (Assman, 1995, 126). İnsanın karakteristik özelliklerini ait olduğu toplum veya kültürün şekillendirmesi, biyolojik olarak kalıtsal etkilerden ziyade toplumsallaşma sürecinin etkileridir. Bireysel anımsama süreçleri belirli çağrışım mekanizmalarıyla işleyen, toplumsal bağlamı da bulunan nörolojik olarak izlenebilen süreçlerdir. Bununla birlikte, bireysel bellek, üzerinde yapılmış onca çalışmaya karşın, işleyişi net olarak ortaya konulamamış bir yapıdır. Bireysel bellek bu kadar girift bir yapı iken toplumsal bellek ile ilgili net çıkarımların olamaması, "toplum olarak neyi, nasıl ve neden hatırlıyoruz?" sorusunun beraberinde onlarca soruyu getirmesi kaçınılmazdır. Çalışmanın çerçevesini bellekle ilgili bilişsel süreçleri dışarıda bırakarak, anımsamaya duyulan ihtiyacın analizi ve toplumsal belleğin oluşturucu ve aktarıcı dinamikleriyle sınırlamak bu nedenle yerinde olacaktır.

Toplumsal bellek terimi bireysel bellekle bağlantılı ancak ondan daha geniş bir içerik ve perspektife sahiptir. Bireyin geçmişini hatırlayarak kimliğini şekillendirmesi, varlığını bir merkezden hareketle konumlandırması gibi gerekçelere benzer şekilde toplumlar da conatus sergilemek, yani varlıklarını en iyi şekilde kurmak, sürdürmek ve güçlendirmek için geçmiş zamanı içeren belleğe ihtiyaç duyarlar. Toplumsal bellek, toplumun geçmişinin yansıdığı tarihinden, bayrağına, diline, dinine, müziklerine, yeme içme alışkanlıklarına, örf adetlerine kadar maddi ve manevi öğeleri kapsayan çok unsurlu bir bileşkeyi ifade eden bir terimdir (Erll & Rigney, 2006, 111-112). Toplumsal bellek teriminin kullanımına eleştiriler, ritüel, gelenek, kültür gibi daha kullanışlı ve odak noktası daha belirli kavramların değiştirilerek yeni bir semsiye terim altında ifade edildiği yolundadır. Kültürü belleğe indirgemenin ve onu toplumsal hafızanın bir ürünü olarak değerlendirmenin sınırlandırıcı bir edim olacağı ve altında birçok kavram olan "toplumsal bellek" çatı kavramının zayıflatıcı etkisi olacağı da bu eleştirilerin başında gelmektedir (Hirst & Manier, 2008, 183).

Toplumsal bellek/hafızanın çağdaş kullanımı ilk kez *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*'nde bu konuyu geniş bir şekilde değerlendiren Emile Durkheim'a aittir; öğrencisi Maurice

Halbwachs ise toplumsal bellek tartışmalarını felsefe ve sosyoloji karşılaştırması olarak interdisipliner bir sahaya taşımıştır (Olick, 1999, 334). Durkheim, hatırlamanın bireysel ya da toplumsal boyutuyla ilgili tartışmaya, felsefenin yeni toplum bilimin sonuçlarına dayanılarak yeniden düzenlenmesi gerektiği iddiası ile başlamaktadır. Felsefe ona göre, epistemoloji aracılığıyla düşünce kategorilerini ve kavramları salt akla bağlayarak onların toplumun birer ürünü olduklarını yadsımıştır. Bellek doğası gereği toplumsal olmak zorundadır; belleğin yapısal özelliklerini açıklayacak toplumsal etkenlerin üstünde ve dışında her açıklama yanlıştır (Durkheim, 1995, 4-5).

Halbwachs Durkheim'ın felsefe eleştirisini benimser ve hafıza konusunun Bergson'un vurguladığı gibi öznel zihin özelliklerini yansıtan bir konu olmadığını savunur. Bellek ile ilgili asıl sorulması gereken soru ona göre, zihinlerin toplumla beraber nasıl işlediği ve zihinsel faaliyetlerin toplumsal yapılar tarafından nasıl düzenlendiğidir (Halbwach, 1992, 62-65). Bu temel çerçevesinde, insanlar belleğin malzemesi olan her türlü anıyı belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda elde etmektedirler. Hatırlama faaliyeti de doğal olarak toplum bağlamından koparılamayacak bir süreçtir. Bir insanın çocukluk anılarını hatırlaması, aile, arkadaşlık, belirli bir ev ya da grup ortamı gibi göz ardı edilemeyecek bağlamları gerektirir; bu türden toplumsal öğelerin dışarıda tutulması, hatırlamayı imkansız sınırlarda dolaşmak haline getirmektedir. Belirli bir grup aidiyeti, belleğe materyal sağlamak ve bireyin hatırlama ve unutma deneyimlerine yönlendirici etkide bulunmaktadır (Kundakçı, 2016, 43). Halbwach, Durkheim'dan farklı olarak bireysel bellek kavramını özellikle korumakta ancak belleğin sosyal çevreye göre şekillendiğinde de ısrar etmektedir. Halbwach'ın itirazı, Bergson'un aşırı öznelciliğine yani hatırlamayı bütünüyle bireysel bir deneyime indirgemesinedir (Bergson, 1991, 17-25). Zaman içinde "imgeler" haline gelen anıların korunması ve hatırlamak için belleğin onları yeniden inşası için sosyal bağlam zorunludur. Halbwach'ın belleğin doğası ile ilgili konumu Durkheim ve Bergson arasında, kolektifliği de bireyselliği de muhafaza eden bir pozisyonudur.

Bireysel ve kolektivist anlayışlar arasındaki bu gerilim, düşünce ve anıların bireysel veya kolektif düzeylerde fenomenler mi yoksa ikisinin kombinasyonu mu olduğu sorusundan kaynaklanmakta ve felsefenin sosyolojinin alanına ait bir konuyu yanlış bir yöntemle işlediği öne sürülmektedir. Ancak burada "ya birey ya toplum" ikileminden öte ciddi bir felsefi kaygı yatmaktadır. Toplumsallık ve kültüre özgümlük nosyonlarını bireyselliğin önüne çıkarmak, toplumsal bellek konusunu ırk antropolojisinin bir yansıması olarak değerlendirme riskini taşımaktadır. Felsefenin öznellik vurgusu, insanı gruplara, kültürlere göre kategorileştirmemek ve insanı insan yapan temel nitelikleri öne çıkarmak amacını taşımaktadır. İnsanı ait olduğu ırk, kültür, grup potasında eritmek, insan hayatını bir maruz kalmalar serüvenine dönüştürebilir. Bir kültürün diğer bir kültürden farklı olduğu için aşağı olduğu, bir insanın tüm karakteristik özelliklerinden bağımsız olarak grubun tüm özelliklerini taşıdığı şeklindeki söylemler insanları kategori ve kalıplaştırmalara hapsedebilir. Yabancı düşmanlığı (zenofobi) oluşumunda da insanları ırklarına, ülkelerine, kültürlerine, dinlerine göre gruplara ayırarak aralarında bir hiyerarşi oluşturma anlayışı etkin rol oynamaktadır. Felsefi antropoloji insanı insan olmanın getirdiği varlık ve eylem tarzlarıyla değerlendirmenin zorunluluğunu öne çıkarır. Bilgi, ahlak, inanç, özgürlük, adalet, sanat gibi eylem öğelerinin kültürlere değil insana has olduğunu kabul eder (Mengüşoğlu, 2015, 46-48). Durkheim'in "yeni bir felsefe yapma tarzı" uyarısı, felsefenin insanın kültürden soyutlanıp değerlendirilmesine karşı yapılmıştır. Ancak bizim de itirazımız, insanı hem çevresinden ve kültüründen soyutlayıp değerlendiren hem de bireyin hayatını sadece

etkilenme ve maruz kalmaya indirgeyici iki anlayışadır. Öznel ve toplumsallığı bütünleştirmeyen, insanı birinden birine hapseden iki yaklaşım da insanın varlığını anlama ve konumlandırmada yetersiz kalacaktır. İnsanın varlık ve eylem tarzları, insan olma vasfını temel alıp farklı üsluplarda kendini gösterebilir. İnsanın kültürünü, grubunu, yaşayış ve davranış şekillerindeki farklılıkları göz ardı edip “insan” faktöründe hepsini eritmek mümkün gözükmemektedir. Felsefi antropolojinin kaygısı olan sınıflandırma ve kategorileştirme yoluyla gelişmiş-gelişmemiş ayrımı yapmak ırkçılık ve düşmanlık üretmektir. Ancak varolan farklılığı yok saymak, dikkate almamak bu düşmanlığın panzehiri değildir; kültürlerin, grupların, coğrafyaların insanlarını etkileyeceğini kabullenmek Ötekî’ni kendi kimliğiyle, kendi varlığıyla kabul etmektir.

Halbwach’ın mutedil müdahalesiyle bir nebze dikkat çekilen ancak genelde gözden kaçırılan bir diğer nüansa dikkat çekmekte fayda vardır. Toplumsal bellek kavramı, birbiriyle ilgili ama birbirine indirgenemeyecek iki olguya işaret eder: birincisi, toplumsal çerçeveli bireysel hatıralardır. Bu hatıralar nörolojik ve bilişsel faktörler de dahil olmak üzere psikolojik değerlendirmelere açıktır ve nörolojik kalıpların toplumsal süreçler tarafından şekillendirilmesi gerçekliğini dikkate almamaktadır. Belleğin buradaki toplumsallık boyutu, kişinin sosyal çevreyle belleği arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Diğer de sui generis bir fenomen olarak kolektif bellektir; toplum üyelerinin birlikte deneyimledikleri herhangi bir toplumsal olay ya da olguların toplamıdır (Olick, 1999, 333). Toplumsal belleğin bu boyutu ise toplum hafızasının sosyal ve kültürel oluşturucularını dikkate alıp bu süreçlerin şekillendirilmesindeki bireysel psikolojik dinamikleri ihmal etmektedir. Belleğin verileri olan anıların bir mülkiyet sorunu haline getirilip bireysel mi yoksa kolektif mi olduğu irdelenirken bu noktayı vurgulamadan yapılan her yorum eksik kalacaktır. Bireysel hafızanın içinde kolektif imgelerin varlığı ile toplumun genelinin deneyimlediği belli olaylara dair hatıralar birbirinden farklı bağlamlara sahiptir.

Hatırlama ve unutma gibi girift olguların ya bireysellik ya da toplumsallık denilerek basit bir kategorileştirmeye imkan verecek bir yapıları yoktur. Bireysel düzeydeki bir fenomen olan belleğe atıfta bulunan bir terimi, kolektif seviyeye uyarlama, bazı içe alma ve dışarıda bırakma faaliyetlerini gerektirir. Toplumun birlikte yaşadığı olaylara dair ortak hatıraların belirli ortak noktaları olmakla beraber birey hatırlama işlemini kendi zihinsel yapısıyla gerçekleştireceği için öznelidir. Hafıza aktarımı, doğası gereği en objektif şartlarda dahi belirli öznellikler içermektedir (Hirst & Manier, 2008, 183-184). Bununla beraber insan geçmişini hatırlamaya çabaladığında devreye giren sadece bireysel belleği değildir; hatırlamak için topluluğun belleğinden destek alır. Bu hatırlama süreci, kişisel çağrışım mekanizmasının işleyişine göre olabildiği gibi dış faktörlerle de canlandırılabilir. Geçmiş çağrıştıran hikayeler, fotoğraflar, anılar gibi hatırlatıcılar imgeleri harekete geçirerek geçmişin bugüne getirilmesine olanak sağlarlar. Çünkü hatırlama bir canlandırma değildir; önemli ya da önemsiz her bir detay geçmişin zihinde yeniden tekrarı için işlevsel olabilmektedir. Toplumsal olarak çerçevelenmiş bireysel anılar ile kolektif anıların ayrımının bu nedenlerle kesin ölçütleri bulunamaz. Kişisel olan ile kolektif olan, kesin ölçütler olmaksızın birbirine göre düzenlenir ve şekillendirilirler (Jedlowski, 2001, 30).

Hatırlama ve unutma deneyimlerini irdeleme konusunda felsefenin de dahil olabileceği en önemli nokta, bireysel ve toplumsal olarak hatırlama ihtiyacının varoluş açısından gerekliliğidir. Bireysel ve toplumsal bağlamda hatırlama, conatus yani kişinin varlıkta sebat arzusuyla ilişkilendirilebilir. Spinoza bir tür varlıkta kalma stratejisi olarak

betimlediği conatus'un bireysel boyutu kadar toplumsal boyutunu da öne çıkarır. İnsan kendini diğerlerinden soyutlayarak varlığını gerçekleştiremez; bilakis bir etkileşimler ağı içerisinde varlığını koruma ve sürdürme kudretini artırabilir (Spinoza, 2011, 214-217). İnsan etkileşimler ağı içerisinde kendine benzer olanlar ve olmayanlar tarafından etkilendiği ve tamamıyla kendinin yönetmediği bir dışsallığa açıktır. Bireysel veya toplumsal bağlamda insanın zihinsel dengesi günlük işlerinde nesnelere, olgu ve olayların kalıcılık ve istikrar içinde olmasıyla sağlanır. Aynı şekilde bir toplumda değişkenlik zaman zaman gerekli bir durum olsa da kalıcılık ve istikrar toplum bireylerinin kendini belirli bir aidiyet içinde güvende hissetmelerine neden olur. İnsanın değişime karşı, bulunduğu yeri hatırlaması kopukluk ve parçalanma yerine tamlık duygusu içinde akışa uyum sağlamasına yardım eder. Bireyin kültüründe, günlük yaşantısında tanıdık referansların olması, dış dünya ile ilgili alışılmış imgelerin varlığı ve yakınlık hissi, güven telkin edicidir. Çevremiz, eşyalarımız, toplumun maddi ve manevi öğeleri denilen her şey bizim ve yakınlarımızın izlerini taşır. Birey ve toplum bu bağlamda varlığını idame ettirmekle ilgili amaçlara binaen bir anımsama kültürünü canlı tutmaktadır. Kişinin geçmişi hatırlayarak kendine bir süreklilik sağlayabilmesi, bir kimlik inşa edebilmesi, kendi varoluşuna ilişkin bir alan yaratma çabası ve akıp giden zamana bir anlam bulma arzusu bu anımsama kültürünün en temel sebeplerindedir.

Toplumsal belleğin toplum için hayati işlevlerinden biri kimlik oluşturma ve sağlamlaştırma. Bireysel bellek nasıl ki kişinin varlığını konumlandıracağı, benliğini bir zamansallık içinde kurgulayacağı bir yapı ise toplumsal bellek de toplumların kimliğini kuvvetlendirme işlevi görmektedir. Bu işlev, toplumun hatırlamayı ve korumayı seçtikleri ve reddettikleri arasında bir sınır çizme faaliyetiyle kendini gösterir. Çok genel bir ifadeyle, "bu bize ait; şu bize ait değil" belirlenimiyle dışavuran olumlama veya olumsuzlamalar arasındaki keskin ayrım kimliğin içerimlerini de şekillendirmektedir. Bu ayrım Nietzsche'nin "ufukların oluşumu" diye adlandırdığı bir atmosfer oluşumudur. Bu olumlama veya olumsuzlamalar, öznel olan ile nesnel olanın çatışmasını da zaman zaman gündeme getirebilir (Assman, 1995, 128-130). Kişinin topluluğun kimliğini reddetmesi, özgün bir kimlik oluşturma arzusu, Heideggerci deyişle "Onlar alanına" dahil olmama isteği kimlik çatışmalarını doğurabilir. Bu durumda, kişinin reddettiği ve içine dahil olmamak için mücadele ettiği kimliğin bu kez de dolaylı yoldan onu şekillendirmesi söz konusudur. Kimlik oluşumu ile toplumun tüm bireylerinin ortak değer ve düşüncelere sahip olması kastedilmez. Böyle bir aynılık zaten imkansızdır. Ortaklık, değer ve düşüncelerin bilinip tanınıyor olmasını işaret eder; bir toplulukta bireyin katılmadığı bir düşünce veya değer yargısı söz konusu olsa da birey buna katılmadığında bile onu bilip tanıdığından dolayı kimliğiyle bağ kurar. Düşünce veya duygu evreninde çarpışmayla bile olsa bu yargılarla karşılaşmıştır. İnsanın olumladığı bir konum kendi kimliğini ne kadar belirliyorsam, o kimliği reddedişi ve ona karşı mücadelesi de yine kimliğini şekillendirmektedir. Konumumu savaştığım şeye göre belirliyorsam bu da bir bağlamda onunla aramda kopmaz bağların olduğu gerçeğini kuvvetlendirir.

"Toplumsal bellek" şemsiye teriminin içinde yer alan kültürel bellek, bireysellik ya da kolektiflik tartışmalarına farklı bir bakış açısı sunabilir. Kültürel bellek toplumların geçmişlerini hatırlamak için kullanılan toplumsal bellek teriminin daha tematik bir odağını işaret eder. Toplumsal bellek çalışmalarının yoğunlaşmasıyla birlikte, özellikle toplumun ortak paylaşım ve anılarını aktarmada kültürel süreçlere özel bir önem atfedilmektedir. Zihnin fiziki ve bilişsel işlevleriyle bağlantılı olarak incelenen bireysel bellekten farklı olarak

toplumsal bellek, kendini kültürel imgelerle açığa vurmaktadır. Bu imgeler yarattıkları bellek alanları ile toplumsal anıların koruyuculuğunu ve aktarımını yapmaktadırlar. Romanlar, sözlü ve yazılı hikayeler, müzikler, anıtlar ve müzelerin her birinin kendi karakteristik özelliğine göre oluşturduğu bir bellek alanı söz konusudur. Kültürel bellek, toplumun gündelik hayat kalıplarıyla karıştırılsa da kültürel belleğin bu kalıplardan uzak ayırt edici karakteristikleri bulunmaktadır (Assman, 1995, 127). Kültürel belleğin sabit bir dayanağı vardır; toplum için unutulmaz savaşların hatırası (Kurtuluş Savaşı gibi), anıtlar, ayinler, törenler gibi zamanın değişimiyle birlikte değişmeyen belirli dayanak noktaları kültürel belleğin figürleridir. Bu figürler anıtsal enerjileriyle devamlılıklarını sağlarlar.

Toplumun ortak hafızasının yeniden üretildiği, aktifleştirildiği ve estetikleştirildiği kanal olan edebiyat da, kültürel belleğin hem oluşturucu hem de aktarıcı araçlarından biridir. Edebiyatın oluşturduğu bellek alanı, kurumsallaşmış tarih yazıcılığından farklı bir yolla belli bir tarihselliği dolaşıma sokar. Edebiyat, geçmişin imgelerinin şekillendirdiği hikayeleri şimdinin imgeleriyle buluşturmasından dolayı ortak hafıza için edilgen değil aktif bir üretim aracıdır (Erlil & Rigney, 2006, 112). Edebiyatın bellek oluşturma ve aktarma işlevini, eserleri hem bireysel hem de toplumsal belleğin yansımalarını içeren Nikos Kazancakis örneğinde değerlendirebiliriz.

Hafızanın Mimesisi Olarak Edebiyat ve Kazancakis'in Giritli Belleği

Kültürel belleğin hem üreticisi hem de hatırlatıcısı olarak edebiyat, hatırlama kültürüne önemli katkılar yapan estetik bir öğedir. Ait olunan kültürün edebiyat vasıtasıyla yazıya geçirilmesi önemsiz gibi görünen konu ve detaylara dahi değer katmakta, anlatı içinde yer alma payesi ile ufak ayrıntılar toplumsal belleğin taşıyıcıları olma vasfına bürünmektedir. Edebiyat eserinin oluşumuyla bir anlamda toplumun kendi hafızası oluşturulmaktadır. Hafıza oluşturmak kimlik oluşturmaktır. Bellek vasıtasıyla geçmiş bugüne aktarılırken değiştirilir, dönüştürülür, kişinin/toplumun şimdi'deki durumuna uymayacak kısımlar yeniden dizayn edilir; bu dizaynın her zaman bilinçli bir çabayla gerçekleşmesi gerekmez. Toplumsal belleğin yapısı da bu süreçten farklı ilerlemez; toplum geçmişteki yenilgilerden bile kahramanlık çıkararak kendi anlatısını yaratır. Geçmiş çağdaş referanslar çerçevesinde yeniden inşa eder; bu inşa kişinin topluma aidiyetine değer kazandırmakta ve hem kişinin hem de toplumun varlığını en iyi şekilde sürdürmesi ve güçlendirmesine katkıda bulunmaktadır (Assman, 1995, 130). Ortak hafıza oluşturulmasında edebiyatı ayırıcı kılan, resmi kimlik oluşumunun ötesinde, bir kişi ya da grubun güdümünde olmadığı için her türlü toplumsal çeşitliliği kayıt altına alabilme ve kimliğe dahil edebilme gücüdür. Dönemin karakteristik tüm renklerini içeren, kuşağının ruhunu yansıtan, form ve ilke olarak homojen olması mümkün olmayan ancak yine de "birlik" oluşturabilen bir güçtür. Her çağa özgü, tarihsel analizlerin dışında tutulan entelektüel bir atmosferin varlığı, sanat ve dil aracılığıyla muhafaza edilir. Bu entelektüel atmosferin halkın ruhuyla (zeitgeist) doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Edebiyat, resmi analizlerin ve kabullerin çoğunlukla dikkate alamadığı kuşağın ruhunu korumakta ve kayıt altına alıp sonraki nesillere aktararak yaşatmaktadır (Mannheim, 1952, 284).

Kültürel belleğin oluşması ve beslenmesinde romanların, kanonik metinlerin, yazılı ve sözlü hikayelerin, şarkıların, türkülerin, anlatıların, şiirlerin, masalların, destanların yani tüm kültür anlatılarının yapıstırıcı, bir arada tutucu bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar bireyi kendisi fark etmeden bir kültüre bağlayan estetik bağlardır, bu bağlarla içinde yaşadığımız şimdi'den geçmişteki şimdi'ye bağlarız. Her türden edebi metinler anılara,

akıp giden zamana vekalet eden vesikalardır. Hafızanın mimesisi olarak edebiyat, anonim nitelikteki toplumsal bellekten, başka bir deyişle, kültürel ambardan beslenir; yazar veya sanatçı istese de bu hamuru öteleyemez yok sayamaz. Bu sadece bir dil problemi değildir; toplumun tarihinden uygarlığına, gelenek göreneklerine, yaşayış şekline, havasına kadar sirayet eden o toplumun dokusuna işleyen belleğin yansımasıdır (Günay, 2016, 29).

Toplumsal bellek oluşumu bir boyutuyla öznel bir süreçtir, bellek inşasının kodlarını açıklamak, hatırlananları, hatırlama biçimlerini, eklenenleri, çıkarılanları tahlil etmek yeni anlam inşasını anlamak bakımından hayatidir. Ait olunan kültürün korumayı seçtikleri o kültürün genel karakteristiği hakkında bir tarih kitabının veremeyeceği ipuçlarını verebilir. Edebiyatla kronolojik bir tarih yaratılmaz, anlamlı bir tarih yaratılır. Tarih yaşanılanları kayıt altına alır, olgusal niteliktedir; edebiyat yoluyla oluşan bellek ise çok daha bütünseldir; kayda alınamayan şeyleri yaşatır, kayda geçmeyen ancak hava gibi dolaşan muhayyileyi canlı tutar. Kültürel hafızanın mimesisi olarak edebiyat, yansıttığı gerçekliği dönüştürme kabiliyetine sahiptir. Tarih bilgisi bir savaşta bin kişinin öldüğünü aktarır, istatistiksel bir bilgi verir, bu insanı sarsmaz ancak edebiyat o on bin kişiden birinin hikayesini aktarır; artık mesele sayı değildir, insandır, hayatlar aracılığıyla hafızaya yerleşen anlamdır. Bu, kayıp giden geçmişin edebiyat aracılığıyla yeniden oluşturulması, şekillendirilmesi, estetik bir üslup içerisinde görünmeyen bir köprüyle bugüne taşınması ve bugüne değer katmasıdır. Yazınsal ve sanatsal yaratımlar, akan zamanda derin izler bırakırlar; geçmişe ait olayların anlatıya dönüşmesi, geçmişin büyük bir anlatı olarak bugünle kurduğu ilişki bu izlerin en büyüklerindedir. Mitler, sözlü kültür ürünleri, şiirler, romanlar kültür taşıyıcıları olarak geçmişe yönelik anlatıların toplumsal belleğe yerleşmelerini sağlar (Susam, 2015, 34). Geçmiş şimdinin kalemiyle giydirmek, iki ayrı zaman dilimini birbirine bağlamak ve bir medeniyetin sürekliliğini sağlamak edebiyatın en etkili işlevidir; geçmişin zamansızlaştırılması uçup gitmesine engel olunmasıdır. Edebiyatın sadece hatırlamanın bir aracı olarak değil, estetik bir bellek oluşturma imkanı olarak da kültürel havzaya katkıları bulunmaktadır. İnsanın kelimeler vasıtasıyla geçmişini sağaltması, geçmişle hesaplaşması da bu hatırlayışa etik bir sorumluluk yüklemektedir.

Kültürel bellek ve edebiyat ilişkisi geçişkendir; bellekten beslenen edebiyat dönüp yine belleği besler, oluşmasında ana rolü oynar. Toplumların tarihinde öneme sahip olan büyük olayları tarih kayıt altına almaktadır; belgeler, anlaşmalar, yasalar, resmi tarih evrakları. Kültürel belleğin içeriği olan daha öznel unsurlar ise edebiyatçılar tarafından korunmaktadır. Kazancakis edebiyatın kültür oluşturma rolüne büyük önem vermektedir; bir toplumun gündelik hayatının, insan ilişkilerinin, önemsiz görünen günlük detaylarının bile kayda geçirildiğinde ortak muhayyile oluşturabilmesi kayıt altına almanın önemini gösterir:

“Üzerinden Homeros’un soluğu geçmemiş olsaydı Eleni ne olurdu? Dünyadan geçip kaybolan pek çokları gibi güzel bir kadın... Şair uzanıp dokunmasa her şey, kadın, savaş, kıyım yok olurdu. Eleni kurtuluşunu şaire borçludur; Euratos’un şu dalgalanışı da ölümsüzlüğünü Homeros’a borçludur.” (Kazancakis, 2009, 148).

Tarihin, resmi kayıtların insanlara dayattığı verili yapılar, sınırlar ve kimlikler edebiyatçı tarafından sorgulanır. Kazancakis romanlarında resmi kayıtlarda düşman olarak geçen komşuların hayatları üzerinden bu sorgulamayı yapar; medeniyeti oluşturan yan yanılığı kuvvetlendirir. Verili yapılar içinde kaybolan hikayeleri arar, bulur yazar; savaşların tarihi, siyasi, ekonomik sebeplerini değil bizzat insanlarını anlatır. Bu bir anlamda anlamı

bozuma uğratmak, hakikate ulaşmak için nefes alınacak pencereleri çoğaltmaktır. Toplumların kalıplaşmış benlik yapılarını çözerek Öteki'ni anlamak ve yan yanlığı tesis edecek bir bellek inşası için farklı bir gerçeklik zemini yaratmaktır.

Bellek ve zaman ilişkisi bireysel bellek ile sınırlandırıldığında birtakım fizyolojik süreçlerle desteklenen açıklamalar yapılabilmektedir. Kolektif bellek ve zaman ilişkisi için ise daha girift soru ve sorunlar bulunmaktadır. Zaman evrenseldir; uzamlar farklı olsa da aynı zamana tabi olunur. Başka bir açıdan ise zaman, kültüre özel bir şekilde ilerler. Farklı toplumların belleğinde aynı zaman birbirinden çok farklı anlamlara, taşıyıcılara sahip olabilir (Mannheim, 1952, 283) Klasik zaman anlayışından farklı olarak zamanın her anı, nokta benzeri bir olaydan daha fazladır; birden fazla boyuta sahip olan zamansal bir hacimdir. Aynı an içinde çeşitli kuşaklar tarafından farklı zamanlar yaşanmaktadır. Ne kadar çok toplum varsa o kadar çok zaman anlayışı ve buna bağlı kültür yapıları vardır. Bir toplum için başlangıç kabul edilen olayların diğeri için bitiş kabul edilmesi, aynı zaman içinde farklı tarihlerin varolabileceğini ortaya koyar. Edebiyat, kültüre özgü zaman anlayışının tüm karakteristik özelliklerini yansıtır. Farklı zaman yansımalarının toplumları birbirine öteki ve düşman hale getirmemesinde de kültürel belleğin hatırlatıcısı olan edebiyatın rolü olabilir. Edebi ürünler temelinde bir karşılaşmadır. Farklı zaman dilimlerinde, değişmiş olsa da esasen aynı kalan dünyada, duyguları öne çıkaran daha insani, daha duygudaşlık kurulabilecek bir karşılaşmadır; etkisi daha uzun ömürlü ve daha derinlerde bir yerdedir. Hem kendi kültürünü, kendi toprağını anlamada hem de başka ulusların belleğiyle köprü olması anlamında edebiyat vazgeçilmez bir saiktir. Kazancakis "Biz üzerinde köprü kuramadığımız şeye uçurum deriz. Boşluk yoktur, uç yoktur; yalnız insanın ruhu vardır..." diyerek insanlara arasındaki, kültürlerarasındaki uçurumları, boşlukları doldurmada edebiyatın önemli rolüne işaret eder.

Kazancakis'in romanları vasıtasıyla ortaya koyduğu belleğindeki en önemli temalardan biri Öteki'yle karşılaşmalardır. Kazancakis'te bu doğal bir eğilim midir yoksa belirli bir amaca binaen gerçekleştirilen etik bir sorumluluktan mıdır, sorusunun cevabını net olarak bilemesek de onun bu tavrının Ben ve Öteki karşılaşmalarına dair önemli bir inşa olduğunu belirtebiliriz. Kazancakis'in düşünsel evreninde dolaşmanın getirdiği öteki sorgulamasının soruları şunlar olabilir: Belleğimin evine Başkası'nı, Öteki'ni, Yabancı'yı nasıl kabul edeceğim? Düşmanım benim belleğimde yargılanmak değil anlaşılacak üzere var olabilir mi? Bellekteki onca acıyı askıya alıp ötekinin yüzüne nasıl bakacağım? Ötekini sürekli bir Truva atı olarak görmekten nasıl vazgeçebileceğim? Varlığına tahammül edemediğimle nasıl göz göze geleceğim? Varlığını kabul etmekte zorlandığının acısını nasıl acım olarak hissedeceğim? (Susam, 2015, 37). Bu sorular, Kazancakis'in romanlarının genelinden çıkarabileceğimiz ve bellek tartışmalarını salt tarihi, siyasi boyutlu olmaktan çıkarıp ahlaki ve felsefi bir alanın konusu yapan sorulardır. Öteki'nin anılarını, acılarını, varlığını da hesaba katarak inşa edilen bir bellek Kazancakis'in belleğidir. Kendisine neden yardım ettiğini sorduğu yaşlı bir kadının "Sen insansın ben de insan, yeter!" cevabı onun belleğinin Öteki algısını mayalayan anlayıştır (Kazancakis, 2009, 136) Hafızanın bu tür bir inşası kültürlerarası geçirgenlik, farklılıkların satırlarda hayat bulması düşmanlığı körüklemeyen, estetik, etik bir toplumsal bellek imkanındır.

Mekan belleğin canlandırılması için en asli unsurlardandır; hatırlama faaliyeti de zihnin bir mekan bağlamında hareket edişidir. Kişinin farkında bile olmadan zihninde biriktirdiği çevre, hatırlama esnasında insanın üzerinde yürüyeceği sağlam bir toprak gibi iş

görür. Ev, mahalle, yurt, vatan, toprak denilen çerçeve bu nedenle kişisel belleğin de toplumsal belleğin de tutanağıdır. Bu öğeler cansız, hareketsiz atıl yapılar değil bilakis hatırlamayı mümkün kılan yaşayan öğelerdir. Kişinin kimliğini oluşturan, anılarına mekan olan “yer”, belleğin çimentosu gibidir. Mekansal imgeler kolektif hafızada önemli yer kaplar; bir mekan sadece bir uzam sorunu değildir. Mekanın her bir kısmı toplumun yapısının ve yaşamının çeşitli ve farklı yönlerine karşılık gelir. İnsan geçmişini düşünmeye başladığı anda kendisini bir mekan içinde konumlandırır; kendini belirsiz boşlukta değil, detayları tam hatırlayamasa da, mekansal bir bağlam içinde hatırlar. Kazancakis için de ait olduğu topraklar bir hafızayı saklar; bu hafızayı yakalayabilmek için çok sevdiği el-Greco’nun geçtiği yerlerden geçer, oralarda vakit geçirir; aynı yerden geçmek basit bir benzeştirme değildir. Mekanların hafızasına güvenir çünkü her bellek mekansal bir çerçevede açılır; düşünsel açıdan çağdaşı saydığı kişinin bedensel takipçisi de olur ve zaten Kazancakis’in vatanla kastettiği de budur. Girit toprağı onun için dünyanın neresine giderse gitsin, dosttur, destekçidir;

“Bir parça Girit toprağını avucumun içinde yavaşça ve hırsıyla yoğuruyorum; bütün serseri dolaşmalarımda, bu toprağı her zaman yanımda bulundurur ve büyük mücadelelerim sırasında kuvvetle kavrayıp sevdiğim bir dostun eli gibi sıkardım. (Kazancakis, 2009, 9).

Kazancakis’in toprağına olan bağlılığı ve ona bu bağlılığı veren düşünsel yapı yerellik ve evrensellik ikilemi için önemli bir örnek teşkil eder: “İnsanı yaratan topraklar, ruhuyla esrarengiz bir ilişki ve anlaşma halindedir” (Kazancakis, 2009, 413) diyen Kazancakis örneğinde görüldüğü gibi, evrensel olabilmenin, ötekini anlayabilmenin ve onu sağlıklı bir mesafede konumlandırabilmenin yolu yerelliğı reddetmek değildir; yerel olanı pergelin sabit ucu gibi koruyup evrensel olana açılabilme. Kazancakis, kendi ata topraklarını, o toprakların insanlarını küçük görmek gibi bir komplekse düşmediğı gibi romanlarında o küçük gündelik şeylerin kendi hamurunu oluşturduğunu belirtir. Günlük gerçeğin, günlük ilişkilerin ve hayat tarzlarının altında hareketsiz, ebedi simgeleri yakalayabilmek zaten ancak gerçek sanatçının vasfı olabilecektir. Dostoyevski de romanlarında Rus insanından hareket eder; ancak o insanda yakaladığı zayıflıklar, tereddütler, meraklar, sevinçler, sakarlıklar, pişmanlıklar, arzular dünyanın öbür ucundaki başka milletten bir insana projeksiyon tutar; bir yazarın esas gücü, yazın kuvveti bu birlikteki çokluğu, çokluktaki birliğı yakalayabilmektir. Bu ayrıcalık kendi medeniyetini tanımak ve eserlerine yansıtabilmekle mümkündür. Bu nedenle, yazarla kendi medeniyeti arasındaki bu ilişkiler bütünü Kazancakis için vazgeçilemez bir bağlıdır:

“Ruhun vatandan ayrılması zor, çok zor bir şey; dağlar, denizler, sevilen insanlar, sevilen bir yoksul evi, ruh bir ahtapot, bütün bunlar da onun kolları.” (Kazancakis, 2009, 407)

Kolektif bellekten beslenen edebiyatçı için doğduğu, büyüdüğü topraklar söz konusu olduğunda mesele sadece bir yer (topos) meselesi değildir. Giritli Kazancakis için bu ilişki bir sorumluluk ilişkisidir, ertelenemez başkasına devredilemez bir sorumluluktur. O fiziksel, düşünsel ve ahlaki doğuşunu ve gelişimini borçlu olduğu bu topraklara ruhen de borçlu olduğunu şu satırlarla ifade eder:

“Ruh, çoğu kez unutmuş gibi yapsa da ata topraklarına söz vermesi gerektiğini çok iyi bilir. Vatan demiyor, ata toprakları diyorum. Ata toprakları daha derin, daha uysal ve az konuşan, daha fazla aşınmış, çok eski kemiklerden gelen bir şeydir (Kazancakis, 2009, 413).

Kazancakis, kendi medeniyetini, insanlarını, zayıflıklarıyla güçlü yanlarıyla, ilginçlikleriyle, korkaklıklarıyla bir bütün olarak kabul eder, anlar, sever ve onlardan güç alır. "Dedemin babasını hala kanımda dipdiri hissediyorum, o hepsinden daha diri" derken kastettiği de ölmüş olsalar bile atalarla aramızdaki kuvvetli bağıdır; bu bağ koparılamazdır, belleğin ince kıvrımlarında saklı durur ve biz varlığından bile haberdar değilken bize yön verir. Ölenler toprağa değil belleğe gömülmüşlerdir (Kazancakis, 2009, 29). Kazancakis, nesnelere vatanını hatırlatan bir parça olduğunu ve zaman zaman yorumlanacak bir dil gibi işlev gördüğünü ifade eder; tarçın ve hindistancevizi kokan Girit'i hatırlamak için, gittiği her yerde yazı masasının üzerine bir çubuk tarçın ve iki hindistancevizi koyar; bu nesnelere onun için anlatacağı çok şey olan bir dildir (Kazancakis, 2009, 19). İnsanın ait olduğu medeniyetle arasında esrarengiz bir ilişki ve anlaşma vardır ve Kazancakis'e göre bu esrarengiz ilişki gereği medeniyet "üzerinde doğan ruhlara güç görevler verir." Onun naif ve estetik üslubuyla ifade edersek bu görev verişler "bir ağacın tepesine çiçek açma ve meyve verme emrini göndermelerine" benzer (Kazancakis, 2009, 413).

Toplumsal bellek ve edebiyat ilişkisi noktasında üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise, her kuşağın kendi yaşamsal ve düşünsel kuvveti (entelechy) ve bu kuvvetin toplum bireylerini sadece nicel değil nitel açıdan da birlik haline getirmesidir. Mannheim toplum üyelerinin ilişkilerinin analizi için Heidegger'in fenomenolojik kader (fate) yorumunu tekrar değerlendirir. Kader, bireysel kaderlerin toplamından çok daha fazlasını içerir. Aynı zaman ve aynı mekanda (yurt, vatan) beraberlik, bireysel kaderlerin belirlendiği ilk nokta olmaktadır (Mannheim, 1952, 283). Birey için aynı zaman ve mekanda çakıştığı kuşağın kaderi, (tercihi bu yönü değiştirmeye çabalamak olduğunda bile) kendi kaderinin de etkileyicisi olmaktadır. Edebiyatta içerimlenen bir kuşağın hayati kuvvetini (entelechy) sanatçının yakalaması ve eserine yansıtması edebiyatın toplumsal bellek koruyucusu ve yaratıcısı olma niteliğini ortaya koymaktadır. Kazancakis savaşların, sürgünlerin, göçlerin, yıkımların olduğu kuşağın sesini, Öteki'ni dışlamayan ama kendinin olana da bağlılık ve sadakatle üstlendiği bir sorumlulukla yansıtmıştır.

Kazancakis'in medeniyetle ilişkisinin kuvveti, eserlerinin sadece kendi kültürünü yansıtmasıyla değil, kültürüne değer katmak için kendi kendine yüklediği sorumluluklarla anlam kazanır. Kazancakis "yazarak insanı vasatlıktan, sıradanlıktan kurtarmaya çalıştım" diyerek, kalemiyle o insanları zamanın ezip geçmesini engellemek istemiştir. Toplumun geçmişini hatırlamasını sağlayan unsurların içinde kalıcılığı en güçlü olanı kelimelerdir; tarihi bir yapı zamanın tahribatına dayanarak yıkılabilir ama kelimeler onları okuyan oldukça geçmişle bağı koruyacak estetik iplerdir.

SONUÇ

Toplumsal belleğin oluşumunda edebiyatın rolünün Kazancakis bağlamında değerlendirildiği bu çalışmada birbiriyle bağlantılı iki amaçtan hareket edilmişti. Birincisi ortak hafızaya sahip olmanın insan ve toplum açısından önemini sorgulamaktı. Bu bağlamda conatus kavramının merkezi önemi ortaya çıkmaktadır. İnsanın ve toplumun varlığını en iyi şekilde sürdürme ve güçlendirme arzusu, geçmiş şimdi ve gelecek şeklinde algılanan zaman anlayışının farklı bir yoruma tabi tutulmasını gerektirmektedir; geçmiş tükenmiş, kayıp ve anlamsız değildir, bilakis şimdiyle beraber şimdinin hafızasında içerimlenmiş olarak akışa devam etmektedir. İnsan veya toplum kendini ve kimliğini bir yerden hareketle oluşturmakta, bir kökene bağlanarak benliğini şekillendirmekte ve sağlamlaştırmaktadır. Söz konusu her şeyden önce bir yer (topos) sorunudur. Bu yer (yurt, vatan, topraklar) ve onun

bağlamında gelişen ilişkiler, davranış ve yaşayış tarzları kişinin kimliğini şekillendirmekte ve kişi de etkileşimde bulunarak yer'i etkilemektedir. İnsan kültürel belleğin yansımalarını reddettiğinde bile kendini ona göre konumlandırmış olmakta ve karşılıklı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bir kökene bağlılık, yaşamsal ve düşünsel olarak esareti ve edilgenliği getiren bir mirasçılık değil, bağlı olduğunu şekillendirme ve dönüştürme sorumluluğu nedeniyle aktif bir mirasçılıktır. Çalışmada özellikle vurgulanan husus ise kökenlerine bağlı olmanın hiçbir şekilde ırkçılığı sınırlarına yaklaştırmayan bir düşünsel tavır olması gerektiğidir.

Çalışma için belirlenen ikinci soru ise, edebiyatın toplumsal belleğe etkisi ve edebiyatçı için ait olduğu toplumsal hafızanın anlamıydı. Bu anlam, bir medeniyetin bellekle gençleşeceğini ifade eden Kazancakis örneğinde sorgulanmıştır. Edebiyatın toplumsal belleğe iki tür katkısından söz edilebilir: birincisi resmi kurumların ve tarihin dışarıda bıraktığı toplumsal ayrıntıları kayıt altına alarak korumak ve şimdiye aktararak bir nevi köprü vazifesi görmektir. İkincisi ise çağa nüfuz ederek içinde bulunulan çağın belleğinin oluşturulmasına katkı sağlayacak kuruculuk işlevidir. Geçmiş anlatılar biçiminde şimdi'ye taşıyan edebiyat, muğlak olanı belirginleştirip akışkan bir zamanı çerçeve içine almaktadır. Hatırlama, geçmişin şimdiye taşınmasıdır. Hatırlanan zaman, edebiyat vasıtasıyla artık bir kurgu olarak sabitleştirilmiş ve çerçeve içine alınmıştır; geçmiş zaman bir toplumun hafızasını taşıyan edebiyat aracılığıyla şimdi'de var olmaktadır. Kültürel belleğin taşıyıcısı edebiyat, yaşam, gündelik olaylar, insan ilişkileri, yeme içme giyim tarzları, dil alışkanlıkları gibi sayılamayacak kadar çok öğeyi bugünün dolaşımına dahil etmektedir. Zamanın getireceği unutulma ve kayıp gitme riskini edebiyatla azaltmak ve belleğin canlılığını korumak, edebiyat ve bellek arasındaki en sağlam bağıdır. Edebiyat ve bellek arasındaki bağ çift taraflı bir köprüyü hatırlatır; geçmişin ve şimdinin iç içe geçtiği, iki zaman diliminin de birbiri vasıtasıyla kendini şekillendirdiği canlı bir iletişimselliklerdir.

Kazancakis, edebiyat ve felsefeyle şekillenen kendi düşünsel zaviyesi için Giritli Bakış Açısı dediği perspektife her zaman sadık kalmıştır. Giritli Bakış Açısı onun kendinin olanı bitmeyen bir sorumluluk duygusuyla korurken Öteki'ni de düşmanlaştırmama tavrını ahlaki bir prensip olarak içselleştirmiştir. "Kırmızı, sarı, siyah yamalarla yamanmış, binlerce ekli ve yamaları kalın sicimle dikildiği için en büyük fırtınalarda bile yırtılmayan bazı gemi yelkenleri vardır. Benim kalbim de öyle işte!" diyen roman kahramanı gibi ruhun da vatanla benzer olduğunu düşünmektedir. Birçok insan medeniyet için birçok görev yerine getirebilir. Yazarın görevi ise kelimelerdir; "benim elimde tutup savaşağım bir mızrak yerine küçük bir hokkam vardı, yazı yazıyordum" diyen Kazancakis gibi kelimelerle toprağını tarihini, insanların, hikayelerini, dağlarını ve gündelik hayatta önemsiz gibi görünen detayları şimdi'de yaşatmak ve ölümsüz kılmaktır. Bellek kişiyi geçmişine, kökenlerine ve akıp giden zamana bağlayan estetik iplerden oluşmaktadır. Bu estetik ve etik bellek anlayışı, evrenselliğe ulaşmanın yolunun yerelliği korumak, güçlendirmek ve aktarmak olduğunun önemli örneklerinden biridir.

KAYNAKÇA

- Assman, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique. Cultural History/Cultural Studies*, 65, 125-133.
- Bergson, H. (1991). *Matter and Memory*. New York: Zeno Books.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Depeli, G. (2010). Görsellik ve kültürel bellek ilişkisi: göçmenin evi. *Kültür ve İletişim*, 13 (2), 9-39.
- Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*, New York: The Free Press.
- Erl, A. & Rigney, A. (2006). Literature and the production of cultural memory. *European Journal Of English Studies* 10 (2). 111-115.
- Günay, A. (2016). Bellek ve edebiyat. *Deliler Teknesi*, 58.
- Halbwachs, M. (2007). Kolektif bellek ve zaman. (Ş.Demirkol, çev.). *Cogito* (50), 55-76.
- _____ (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hirst, W. & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory, Psychology Press*, 183-200.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: themes and issues. *Time and Society* 10 (1), 29-44.
- Kazancakis, N. (1969). *Allah'ın Fukarası*. (S. Serim, çev.). İstanbul: Habora Kitabevi.
- _____ (2009). *El Greco'ya Mektuplar*. (A. Angın, çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- _____ (2011). *Zorba*. (A. Angın). İstanbul: Can Yayınları.
- _____ (2014). *Yeniden Çarmıha Gerilen İsa*. (T. Tanyol, çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Kundakçı, D. (2016). *Max Weber*. İstanbul: Say Yayınları.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. Karl Mannheim: Essays, Ed. Paul Kecskemeti Routledge, 276-322.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı.
- Olick, J. K. (1999). Collective memory: the two cultures. *Sociological Theory* 17 (3), 333-348.
- Schudson, M. (2007). Kolektif bellekte çarpıtma dinamikleri. (B. Kovulmaz, çev.). *Cogito* (50), 179-200.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*. (H. Z. Ülken, çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Sinema*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.